

doi: 10.15407/dse2016.02.076

УДК 314.9:338.312(477)

JEL Classification: J100, J180

О.І. ДЯКОНЕНКО

канд. екон. наук, старш. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

імені М.В. Птухи НАН України

01032, Україна, Київ, бул. Тараса Шевченка, 60

E-mail: oksana.dyakonenko@gmail.com

ВПЛИВ НА СІЛЬСЬКЕ РОЗСЕЛЕННЯ ЗРУШЕНЬ У ПРОДУКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Досліджено особливості трансформації сільського розселення, що обумовлені впливом змін у продуктивності сільської економіки України, розкрито специфіку характерного для них зв'язку та взаємовпливу, обґрунтовано основні закономірності взаємодії (системність розвитку, взаємоадаптивність, збалансованість, субсидіарність, посилення державного та місцевого впливу). Причинно-наслідковий зв'язок між зрушеннями у продуктивності сільської економіки та обумовленою їй зростанням трансформацією сільського розселення простежується у довгостроковому корегувальному впливові через інституційно-економічну, інвестиційно-інноваційну, організаційно-управлінську, соціально-економічну та соціально-демографічну групи чинників. Установлено, що на тлі зростання продуктивності сільської економіки активізуються відтворювальні процеси, еволюціонує сільська поселенська мережа, триває локалізація населення навколо високопродуктивних господарств, змінюється функціональність сільських поселень та поселенські настрої селян. Проаналізовано сучасні тенденції трансформації сільського розселення і продуктивності сільської економіки та обґрунтовано ймовірні їхні зрушення на середньострокову перспективу. Обґрунтовано напрями нарощування продуктивного потенціалу села як запоруки самовідтворення сільських поселень та збереження людського капіталу, першочерговими серед яких є зростання багатofункціональності сільських населених пунктів, капіталоозброєності та продуктивності праці, залучення в організований агроринок особистих селянських і дрібних фермерських господарств шляхом їх об'єднання в продуктивніші форми господарювання.

Ключові слова: сільське розселення, сільська економіка, продуктивність, трансформація сільської поселенської мережі, сукупна факторна продуктивність, Україна.

О.И. Дяконенко

канд. экон. наук, старш. научн. сотруд.

Институт демографии и социальных исследований

имени М.В. Птухи НАН Украины

1032, Украина, Киев, бул. Тараса Шевченко, 60

E-mail: oksana.dyakonenko@gmail.com

ВЛИЯНИЕ НА СЕЛЬСКОЕ РАССЕЛЕНИЕ ИЗМЕНЕНИЙ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ СЕЛЬСКОЙ ЭКОНОМИКИ

Исследованы особенности трансформации сельского расселения, возникшие под влиянием изменений производительности сельской экономики Украины, раскрыта специфика характерной для них связи и взаимовлияния, обоснованы основные закономерности взаимодействия (системность развития,

© ДЯКОНЕНКО О.І., 2016

взаимоадаптация, сбалансированность, субсидиарность, усиление государственного и местного влияния). Причинно-следственная связь между сдвигами в производительности сельской экономики и обусловленной ее ростом трансформацией сельского расселения прослеживается в долгосрочном корректирующем влиянии через институционально-экономическую, инвестиционно-инновационную, организационно-управленческую, социально-экономическую и социально-демографическую группы факторов. Установлено, что на фоне роста производительности сельской экономики активизируются воспроизводственные процессы, эволюционирует сельская поселенческая сеть, продолжается локализация населения вокруг высокопроизводительных хозяйств, меняется функциональность сельских поселений и поселенческие настроения крестьян. Проанализированы современные тенденции трансформации сельского расселения и производительности сельской экономики и обоснованы возможные их сдвиги на среднесрочную перспективу. Определены направления наращивания продуктивного потенциала села как залога самовоспроизведения сельских поселений и сохранения человеческого капитала, первоочередные среди которых – рост многофункциональности сельских населенных пунктов, капиталовооруженности и производительности труда, привлечение в организованный агрорынок подсобных крестьянских и мелких фермерских хозяйств путем их объединения в более продуктивные формы хозяйствования.

Ключевые слова: сельское расселение, сельская экономика, производительность, трансформация сельской поселенческой сети, совокупная факторная производительность, Украина.

O.I. Dyakonenko

PhD (Economics), Senior Research Fellow Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 01032, Ukraine, Kyiv-32, Taras Shevchenko Blvd., 60
E-mail: oksana.dyakonenko@gmail.com

IMPACT ON RURAL SETTLEMENT OF CHANGES IN PRODUCTIVITY OF RURAL ECONOMY

The features of transformation of rural settlement arising under the influence of changes in the performance of the rural economy of Ukraine are researched, the specifics of their characteristic communication and interaction are investigated, the basic laws of interaction patterns are substantiated (systematic development, interadaptation, balance, subsidiarity, strengthening state and local influence). The causal relationship between changes in the productivity of the rural economy and its growth due to the transformation of rural settlements can be seen in the long-term corrective influence through institutional-economic, investment-innovation, organizational-administrative, socio-economic and socio-demographic factors. It is established that in the context of the rural economy productivity increases activated reproductive processes, rural settlement network evolves, localization of population around the high-performance farms continues, the functionality of rural settlements and mood of settler farmers change. Current trends in the transformation of rural settlement and the performance of the rural economy are analyzed, and reasonably possible changes in the medium term are given. The ways of increasing the productive potential of a village as a pledge of self-reproduction of the rural settlements and preservation of human capital, the priority of which is the growth of multi-functional rural settlements, capital intensity and labor productivity, engaging in organized agricultural market private rural and small-scale farmers through their associations in a more productive form management, are substantiated.

Key words: rural settlement, rural economy, productivity, transformation of rural settlement, total factor productivity, Ukraine.

Постановка проблеми. З початком адміністративної реформи в Україні актуалізувалась необхідність підвищення продуктивності сільської економіки, зростання чистого доходу, що генерується у сільській місцевості, та фінансових потоків, спрямованих у сільську економіку, задля формування міцної економічної основи соціального розвитку села. Донині сільська місцевість має незначні фінансові, інституційні, інвестиційні можливості для активізації відтворювальних процесів та формування економічного підґрунтя збереження людського капіталу. Більшість ініціатив зводиться до вирішення окремих локальних проблем, розв'язання яких здійснюється

безсистемно, без урахування специфіки місцевого розвитку та супроводжується неефективним використанням місцевих активів. Необхідною умовою стабілізації соціально-економічного розвитку села є відмова від чинної парадигми монофункціонального розвитку сільської місцевості та обґрунтування новітніх стратегічних пріоритетів її розвитку, виходячи з переваг, які надає адміністративна реформа. Це визначає актуальність дослідження особливостей трансформації розселення під впливом змін у продуктивності сільської економіки України.

Актуальність обраної теми. Сучасна світова економічна наука до пріоритетів державного та місцевого управління відносить не практику компенсації ринкових збоїв, а виправлення системних помилок (зокрема, вирівнювання коливань ринкової кон'юнктури, налагодження інституціональних зв'язків, урахування впливу впроваджених заходів не лише на той вид економічної діяльності, що підлягає регулюванню, а й на інші сектори економіки). В Україні однією з таких системних помилок є неефективна політика управління сільською місцевістю, яка призвела до обмеженої дії ринкового механізму та конкуренції, стримала вихід на ринок ефективних суб'єктів господарювання з високою продуктивністю виробничої діяльності. Наслідком такої політики стало зниження дохідної частини місцевих бюджетів, доходів суб'єктів господарювання і жителів села, що погіршило життєвий рівень сільського населення, посилило їхні урбанізаційні прагнення, активізувало процес незворотної міграції із села в місто.

Потреба у підвищенні продуктивності сільської економіки особливо актуалізується в умовах вагомих втрат людського капіталу і трудового потенціалу українського села. Впродовж 2000–2014 рр. середньорічні обсяги природного скорочення сільського населення склали 124,4 тис. осіб, а щорічне міграційне сальдо в середньому за період становило – 11,8 тис. осіб. Як наслідок, чисельність економічно активного населення сіл упродовж зазначеного періоду зменшилась на 12,9 %, а демографічне навантаження в розрахунку на 1000 осіб у віці 15–64 роки склало на 1 січня 2015 р. 516 осіб. Ці прогалини в управлінні сільською місцевістю можуть бути частково компенсовані підвищенням продуктивності сільської економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні науковці неодноразово акцентували увагу на проблематиці залежності сільського розселення від економічного розвитку сільських населених пунктів. Дослідження цієї залежності є доволі складним процесом з огляду на відсутність необхідного економіко-статистичного масиву даних і недостатньо опрацьовану методичну базу, що суттєво обмежує аналітичні передбачення та їх аргументацію. Проблематику сільського розселення досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема В.В. Артеменко (V.V. Artemenko), Г.П. Березенко (G.P. Berezenko), І.З. Коваленко (I.Z. Kovalenko), А.І. Доценко (A.I. Dotsenko) [1], Т.А. Заяць (T.A. Zajats) [2, 3], С.О. Ковальов (S.O. Koval'ov), Г.О. Краєвська (H.O. Kraievs'ka) [4], Е.М. Лібанова (E.M. Libanova) [5, 6], М.М. Ошуркевич (M.M. Oshurkevych), Г.М. Рогожин (G.M. Rogozhyn) [7], О.Г. Рогожин (O.G. Rogozhyn) [8, 9], Л.О. Шепотько (L.O. Shepot'ko) та інші. Наприклад, Г.М. Рогожиним було досліджено географію форм та визначено особливості сільського розселення України, в тому числі факт наявності системних одиниць сільського розселення [7], а О.Г. Рогожиним обґрунтовано підходи до визначення демографічної ємності сільської місцевості [8, 9]. В.О. Кірсановим (V.O. Kirsanov), С.М. Соколовим (S.M. Sokolov), Д.І. Столярчуком (D.I. Stoljarchuk) були розроблені методи визначення у проектах районного планування внутрішньогосподарських форм та систем

сільського розселення, В.В. Артеменко, Г.П. Березенко, В.Ф. Колмиков (V.F. Kolmykov), М.М. Ошуркевич запропонували методи визначення оптимальної величини сільських поселень у межах підприємств сільського господарства; Ю.І. Пітюренко (Yu.I. Pitiurenko), П.С. Коваленко (P.S. Kovalenko), А.В. Степаненко (A.V. Stepanenko) та А.І. Доценко розробили теоретико-методологічні засади суспільно-географічного дослідження розселення. На важливості підвищення продуктивності праці в сільському господарстві наголошували О.А. Бугуцький (O.A. Buguc'kyj), І.К. Бондар (I.K. Bondar), Д.П. Богиня (D.P. Bogynja), В.К. Гаркавий (V.K. Garkavyj), О.М. Онищенко (O.M. Onyshhenko), на багатофункціональному розвитку села – Л.О. Шепотько, І.В. Прокопа (I.V. Prokopa) та ін. Відзначаючи їхній вагомий внесок, варто вказати на недостатню дослідженість питань залежності сільського розселення від продуктивності використання економічного потенціалу місцевості та коливань продуктивності.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей трансформації сільського розселення під впливом змін у продуктивності сільської економіки, розкритті сучасних її тенденцій та ймовірних зрушень на середньострокову перспективу, обґрунтуванні основних напрямів нарощування продуктивного потенціалу села як умови самовідтворення сільського населення і поселень.

Виклад основного матеріалу. Трансформація сільського розселення залежить від змін продуктивності сільської економіки, що обумовлено дією основних економічних законів, зокрема закону відповідності виробничих відносин характеру й рівню продуктивних сил, неухильного підвищення продуктивності суспільної праці, економії часу, приведення у дію усе більшого обсягу засобів виробництва з дедалі меншою затратою робочої сили, зростання потреб тощо.

Продуктивність як елемент ринкової економіки є дієвим механізмом трансформації сільського розселення. Причинно-наслідковий зв'язок між зрушеннями у продуктивності сільської економіки та обумовленою їй зростанням трансформацією сільського розселення простежується у довгостроковому корегувальному впливові, відчутному зі значним часовим лагом й мало помітним у короткий період. Суть впливу полягає у переході сільського розселення у якісно новий стан та форму функціонування і відкиданні застарілих й регресивних елементів старої системи.

Еволюція системи сільського розселення під тиском зрушень у структурі сільської економіки, під якою ми розуміємо господарський комплекс на сільській території, прогресу технічного забезпечення виробництва, зрушень у працездатності супроводжується трансформацією якісних та кількісних характеристик сільського населення, видозмінює форми розселення та типи поселень. Все це корегує поселенську мережу та густоту поселень, формує умови для активізації процесів відтворення сільських поселень та підвищення рівня життя у селі. Тому низька продуктивність, яка супроводжується високою працездатністю, дохідністю нижче порогу розширеного відтворення, є шляхом до економічної та соціальної деградації села, активізації переселенських настроїв населення, здрібнення поселенської мережі, в першу чергу за рахунок знелюднення віддалених від центрів малих та дрібних поселень, хуторів та присілків.

На нашу думку, механізм взаємозумовленості та взаєморозвитку сільського розселення та продуктивності сільської економіки простежується у таких законах:

- системність розвитку: сільське розселення і продуктивність сільської економіки є структурними елементами єдиної системи, формують комплекс

взаємозв'язків та взаємозалежностей. Взаємовплив є опосередкованим і відбувається через інституційно-економічну, інвестиційно-інноваційну, організаційно-управлінську, соціально-економічну та соціально-демографічну групи чинників;

- взаємоадаптивність, за якою обидва елементи адаптуються до змін одне одного, підлаштовуючи свою структуру під зміни детермінанта. Кожен із них має різну інтенсивність трансформації (система розселення є менш динамічним об'єктом, ніж продуктивність). Процес адаптації сільського розселення до зрушень у продуктивності місцевої економіки відбувається шляхом зміни структури розселення, типу поселень, повноти відтворення людності поселень тощо; місцева економіка адаптується до вимог народонаселення через економічну активність, створення робочих місць, механізацію та автоматизацію праці, доходність, цінову політику тощо. Взаємоприспособлення стимулює процес трансформації та пошук ефективніших структур і організації, ліквідації неефективних елементів та форм;
- збалансованість – підтримання рівноваги між продуктивністю і розселенням. Зрушення у рівні та структурі продуктивності сільської економіки викликають трансформації системи розселення у вигляді процесів територіальної конвергенції, інтеграції, локалізації навколо високопродуктивних господарств, коливань густоти сільської поселенської мережі, тенденцій урбанізації, багатофункціональності сільських поселень тощо. З розвитком суспільного регулювання підтримання збалансованості стає практикою, підвищуючи темпи та ефективність розвитку;
- субсидіарність, коли сільське розселення підпорядковується вимогам продуктивності сільської економіки як рушійній силі розвитку, що корегує структуру поселенської мережі і визначає густоту поселення. Сформований продуктивною економікою сукупний попит, у тому числі й на робочу силу, може не відповідати кількісним та якісним характеристикам місцевого населення, яке змушене враховувати вимоги ринку (змінювати спосіб життя, сферу зайнятості, професійно-кваліфікаційний рівень тощо) чи змінювати місце проживання;
- посилення державного та місцевого управління у регулюванні продуктивності сільської економіки та ефективності системи розселення. Важливою складовою дії цього принципу в умовах проведення адміністративної реформи в країні є стримування монополізації, нелегальної діяльності, забезпечення свободи вибору, зокрема право сільської громади визначати структуру місцевої економіки та формувати стратегію розвитку свого поселення тощо.

Тенденції розвитку сільського розселення зі значним часовим лагом стають відзеркаленням змін продуктивності сільської економіки. На рис. 1 простежується суттєва перевага США, Франції та Австралії як найбільших виробників сільсько-господарської продукції з низькою питомою вагою сільського населення в складі країни, що вказує на високу продуктивність праці та капіталу в аграрному секторі. За показником доданої вартості у сільському господарстві відставання України від Франції у 2014 р. склало 15,4, США – 12,6, Австралії – 9,6 разів, тоді як питома вага селян у загальній чисельності населення в цих країнах на 9,8; 11,9 та 19,8 в. п. менша за український показник.

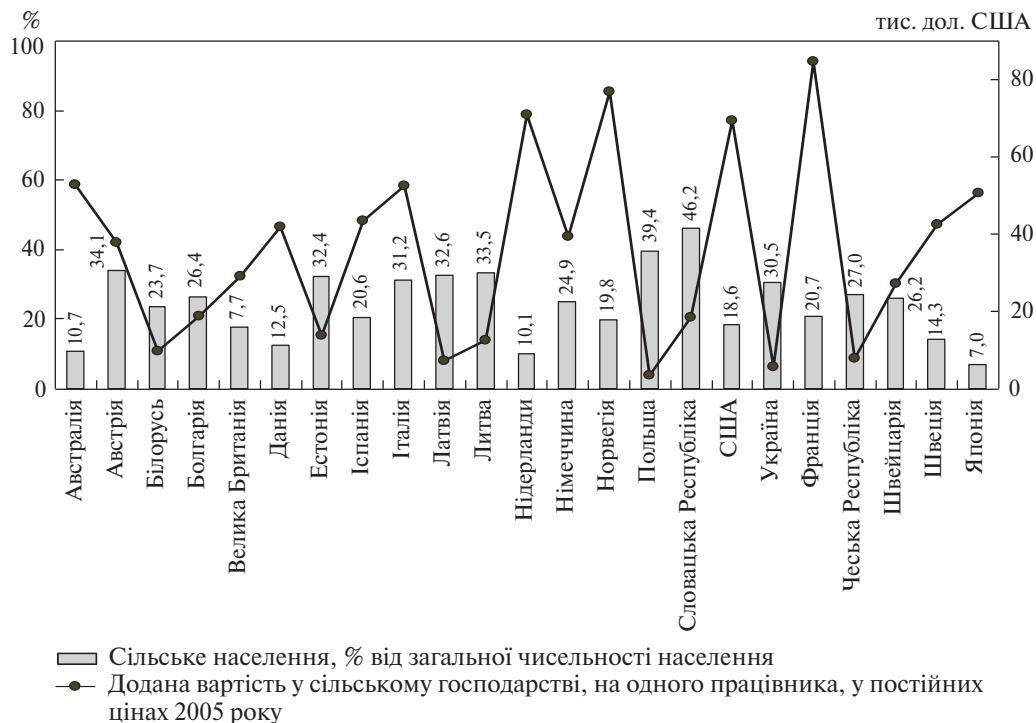

Рис. 1. Питома вага сільського населення та додана вартість у сільському господарстві країн світу, 2014 р.

Джерело: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&Topic=1#>.

Досягнення Україною стандартів високорозвинутих країн в умовах низької продуктивності сільської економіки, високої питомої ваги в структурі сільгоспвиробників особистих селянських господарств (ОСГ), низьких обсягів землекористування великого агробізнесу і фермерства видається проблематичним. За збереження у структурі виробників сільськогосподарської продукції високої питомої ваги дрібних селянських господарств варто очікувати, що розвиток сільської економіки відбуватиметься в умовах низької продуктивності праці та високої трудомісткості, переважно за рахунок підвищення продуктивності землі та зростання її хімізації. Як свідчить міжнародний досвід, країни, в структурі сільгоспвиробників яких переважають ОСГ та невеликі фермерські господарства, характеризуються нижчим рівнем ВВП на душу населення і високою часткою зайнятих у сільському господарстві (Україна, Румунія). Наразі в тих країнах, де пріоритетним є розвиток великих сільськогосподарських підприємств (Словаччина, Угорщина, Чеська Республіка), спостерігаються тенденції скорочення як питомої ваги сільського господарства у структурі ВВП, так і зайнятих у сільському господарстві.

На думку іноземних науковців, продуктивність на дрібних підприємствах в умовах високої конкуренції має в 3,5 рази перевищувати аналогічний показник великих фірм [10, С. 18]. Натомість більшість дрібнотоварних ОСГ України не має фінансових можливостей для капіталовкладень, характеризується високою трудомісткістю виконуваних робіт, переважанням немеханізованої праці, малими обсягами виробництва і низькою дохідністю. Низька згуртованість ОСГ у вирішенні економічних

та соціальних питань, відсутність доступу до дешевих кредитів, офіційних ринків збуту продукції, дорогих матеріально-технічних ресурсів поступово знижуватимуть їхній вплив на агроринок країни. Стримати витіснення ОСГ з агроринку спроможне зростання їхньої ролі як основного джерела доходів селян, меншою мірою – високий споживчий попит на екологічно чисту дешеву сільськогосподарську продукцію і низька конкуренція з боку середніх та великих сільськогосподарських виробників, особливо у виробництві працемісткої продукції. Наразі в структурі сукупних доходів домогосподарств впродовж 2000–2014 рр. спостерігалось зниження питомої ваги доходів від продажу сільськогосподарської продукції (на 4,2 в. п.), а частка доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості зростає (на 3,7 в. п.). Це обумовлено вищою доходністю зайнятості підприємницькою діяльністю та самозайнятості у порівнянні з продажем сільськогосподарської продукції, до якої вдаються переважно домогосподарства з низьким середньодушовим грошовим доходом: серед сільських домогосподарств із середньодушовими грошовими доходами нижче 1,18 тис. грн дохід від підприємницької діяльності та самозайнятості в 1,1 раза перевищує дохід від продажу сільськогосподарської продукції, а понад 3,72 тис. – в 5,2 раза.

На динаміку демографічних показників та структуру сільської поселенської мережі має суттєвий вплив сукупна факторна продуктивність (СФП) у сільському господарстві. В Україні зростання СФП було нерівномірним, як і в більшості країн світу, зазнаючи падіння в періоди економічних криз і піднесень – на етапі стабілізації та економічного зростання. Відповідно до динаміки СФП коливаються і показники середньорічного зростання чисельності сільського населення. На рис. 2 прослідковується взаємопротилежність напрямів цих зрушень: у період глибокої економічної кризи 1991–2000 рр. середньорічні темпи зниження чисельності сільського населення мали тенденцію до скорочення, що було обумовлено поширенням стратегії

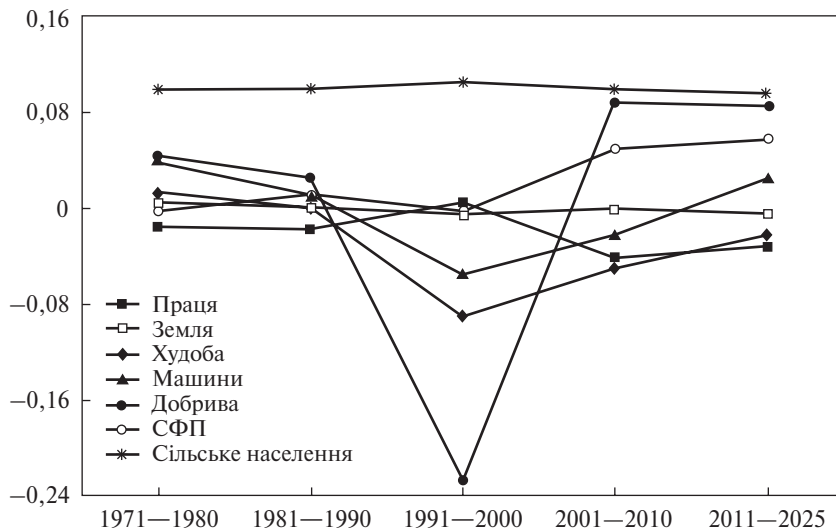

Рис. 2. Середньорічні темпи зростання чисельності сільського населення та сумарний показник середньорічного зростання СФП у сільському господарстві в Україні, 1971–2025 рр. (1971–2010 – фактичні дані)

Джерело: [6, 11, 12].

виживання населення за рахунок особистих підсобних і дрібних селянських господарств, фермерства та міграції населення у сільську місцевість. Такі тенденції відбувались на фоні істотного зниження продуктивності праці у сільському господарстві, скорочення витрат на оплату праці, поширення прихованого безробіття та неформальної зайнятості, відсутності активної структурної політики з боку держави. Внаслідок цього зайнятість у галузях, що виготовляють продукцію кінцевого споживання, поступила на користь низкопродуктивним сировинно-видобувним галузям. У період 2001–2010 рр. зростання СФП відновилося, передовсім за рахунок активізації економічної діяльності, покращення технічного забезпечення праці у сільському господарстві та економії ресурсів праці, що, поруч із поживавленням економічної активності у містах (у першу чергу, у паливно-енергетичному комплексі, чорній металургії, хімічній і нафтохімічній промисловості та інших галузях) і працевнадлишковою кон'юнктурою сільського ринку праці, лише прискорило скорочення чисельності сільського населення.

У 2011–2016 рр. темпи зростання СФП збільшились, а тенденція скорочення сільського населення збереглась. Наразі в структурному складі сільської поселенської мережі вплив зростання СФП у сільській економіці проявляється у збільшенні питомої ваги малолюдних поселень (людністю 51–100 осіб) зі сталим зникненням з адміністративної карти України найдрібніших поселень (до 50 осіб) (рис. 3). Загалом за період 1959–2013 рр. питома вага малолюдних поселень людністю до 50 осіб зменшилась на 2,6 в. п. Очікується, що впродовж 2016–2025 рр. внаслідок неефективної економічної політики кількість таких поселень (до 50 осіб) може зрости на 2,4 % і становити на кінець періоду 4,8 тис. од. Натомість кількість великих сіл (понад 1000 осіб) зменшиться за досліджуваний період на 3,3 % і становитиме 3,5 тис. Загалом упродовж прогнозного періоду сільська поселенська мережа скоротиться на 0,6 % і в першу чергу за рахунок сіл з низьким рівнем економічної активності, відсутністю суб'єктів господарювання, високою часткою домогосподарств, що виробляють продукцію лише для власного споживання, а не на продаж.

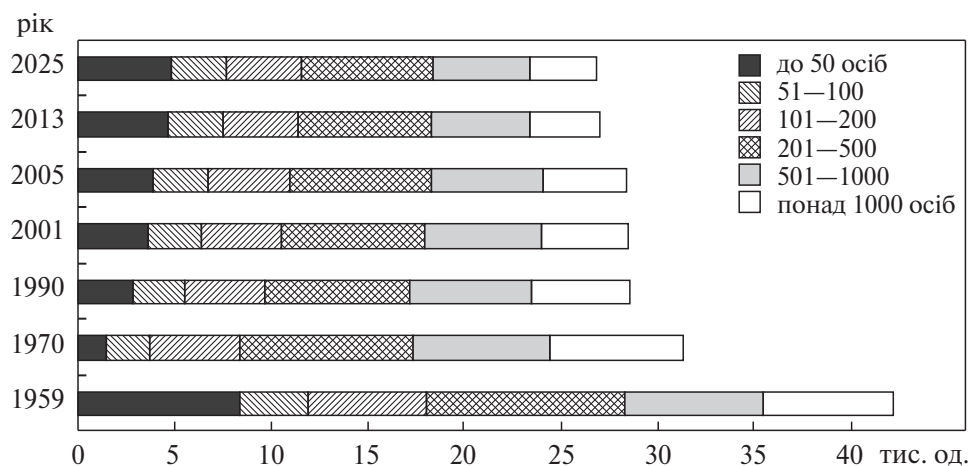

Рис. 3. Динаміка людності сільських населених пунктів, 1959–2025 рр.

Джерело: [6, 12].

Частково нівелювати негативний тиск стихійної трансформації сільської поселенської мережі має допомогти поширення багатофункціональності. Як свідчить міжнародний досвід, поширення в сільській місцевості несільськогосподарських видів діяльності обумовлено рівнем продуктивності економіки і, зокрема, сільського господарства. Розвиток багатофункціональності активно практикується в США, Швеції, Франції, Фінляндії та інших високорозвинутих країнах, оскільки вона формує економічне підґрунтя для збереження, а в деяких країнах і зростання (Австрія, Словацька Республіка, Чеська Республіка, Польща) людського потенціалу в сільській місцевості та є альтернативним джерелом доходу для сільського населення. Міжнародні експерти зазначають, що у країнах з динамічним урбанізаційним розвитком частка доходів, одержаних в сільській місцевості з несільськогосподарських джерел може становити 60–70 %, в той час як у сільськогосподарських країнах – лише 20–30 % [13, С. 39].

Диверсифікація сільської економіки може відбуватися за рахунок розвитку переробної промисловості АПК (первинна переробка молока, пекарні, цукрові та м'ясопереробні заводи) та тих галузей промисловості, що спеціалізуються на випуску відповідних засобів виробництва (агротехніка, мінеральні добрива, комбікорм, обладнання для переробної та харчової промисловості), транспорт і зв'язок, будівництво (житла, виробничих і комерційних приміщень, інфраструктури) [14]. Зниженню монофункціональності поселень сприятиме покращення інфраструктурного забезпечення, зокрема формування розгалуженої заготівельно-збутової мережі, створення малих підприємств з ремонту транспортних засобів, сільгосптехніки та інших машин і обладнання, поширення сучасних інформаційно-комунікаційних та комп'ютерних технологій, які дадуть можливість компенсувати зменшення зайнятості у аграрному виробництві, наростити кількість соціально привабливих для місцевого населення робочих місць та знизити негативний тиск сезонності праці.

Зростанню економічного ресурсу сільських поселень як запоруки забезпечення самовідтворення сільських поселень та збереження людського капіталу сприятиме здійснення децентралізації із перерозподілом ресурсів. У результаті адміністративної реформи територіальні громади мають здобути ширше коло повноважень, фінансових можливостей та соціальної відповідальності. Делегування повноважень і ресурсів на нижчі рівні публічного управління дасть можливість підвищити продуктивність використання наявних ресурсів, покращити ефективність формування доходів та витрат, сформує економічне підґрунтя для підвищення рівня життя населення і сприятиме забезпеченню сільських мешканців ширшим спектром послуг. Наприклад, у польській гміні Лшеноволя до адмінреформи було 20 підприємств, які займались переважно овочівництвом та садівництвом, а з початку децентралізації до 2015 р. ця кількість зросла до 5 тис. і суттєво збільшила доходну частину місцевого бюджету [15]; керівництво громади постійно опікується залученням інвестицій і зростанням підприємницької активності як засобу покращення рівня життя та збільшення привабливості місцевості для проживання. З метою залучення інвестицій польські управлінці створюють привабливі умови, серед яких ключовими є пільгове інвестування, звільнення від податку на нерухомість, розвиток інфраструктури, інформування іноземних інвесторів про привабливість території, в т. ч. через польські дипломатичні представництва та Інтернет. Наразі, в результаті ефективної адмінреформи, зростання продуктивності праці, підвищення стандартів якості сільськогосподарської продукції до європейського рівня, сільська місцевість у Польщі отримала поштовх до розвитку, зріс соціальний статус фермерів, якість життя яких часто перевищує середньоміський рівень.

Успішність реалізації адміністративної реформи та диверсифікації сільської економіки значною мірою визначатимуться ефективністю розробки та впровадження місцевими громадами стратегії розвитку, яка б урахувала постулати єдиної комплексної стратегії розвитку сільських територій України до 2020 р. та місцеві пріоритети розвитку; забезпечення організаційної, технологічної, консультативної підтримки у ефективному використанні місцевих ресурсів, розвитку підприємницької активності, започаткуванні власного бізнесу тощо. Доречним видається відкриття Регіональних Офісів Реформ, а також інфоцентру при Кабінеті Міністрів України з метою надання експертної, консультативної та технічної допомоги, зокрема інформації про кон'юнктуру аграрного ринку, конкурентоспроможність продукції, новітні технології, просування продукції на іноземні ринки тощо. Це сприятиме зростанню самоорганізації сільських громад на основі ініціативності, місцевого ентузіазму, спільної відповідальності, винахідливості та співпраці.

Важливе значення в реалізації стратегічних напрямів розвитку сільських територій має створення на місцевому рівні фондів розвитку економічного ресурсу села з метою фінансування підприємницьких проектів громад, покращення технічного забезпечення виробництв, розвитку інфраструктурних об'єктів. Джерелами формування фонду можуть бути інвестиційні ресурси, застосування пільгового кредитування, посилення прозорості формування і використання коштів місцевих бюджетів. Для прикладу, в Польщі джерелами акумуляції фінансових ресурсів для реалізації власних проектів є кооперування місцевих ресурсів з державними, кредитні ресурси, гранти від ЄС та інших установ; причому кожний мешканець місцевої громади має доступ до інформації про місцевий бюджет, його витратну та доходну частини.

Перспективи нарощування продуктивного ресурсу сільських поселень значною мірою визначатимуться залученням в організований агроринок ОСГ та дрібних фермерських господарств шляхом їхнього об'єднання у більш продуктивні форми господарювання, зокрема на кооперативній основі; надання їм підтримки в організації збуту продукції, підвищенні їхніх управлінських та логістичних навичок, здатності забезпечувати безперебійні поставки, безпеку, якість продукції. Кооперуванню ОСГ сприятиме встановлення мінімального обсягу закупки їхньої продукції на рівні вищому за обсяги виробництва одним домогосподарством, а легітимізації їхньої діяльності – надання технічної допомоги суб'єктам економічної діяльності, які працюють офіційно. Об'єднання і розвиток ОСГ та дрібних фермерських господарств має базуватись на засадах підвищення капіталомісткості та продуктивності праці, зниження енерговитратності, удосконалення методів виробництва впровадження інноваційних, технологічних та технічних нововведень, а також зростання доданої вартості шляхом покращення якості товарів та послуг, а не простої економії праці чи скорочення чисельності зайнятих.

Висновки. Продуктивність сільської економіки є одним із провідних чинників трансформації сільського розселення, запорукою фінансової самодостатності сільських громад, високого рівня життя місцевого населення та вирішення соціально-демографічних проблем. Продуктивна економічна діяльність сільської громади на основі ефективного використання місцевих активів формує підґрунтя для послаблення процесів депопуляції, зменшення масштабів незворотної міграції, природного скорочення, урбанізаційних прагнень сільського населення. Збільшення доходів від зростання продуктивності сільської економіки сприяє активізації демовідтворювальних процесів. Зі зміною технології й організації виробництва еволюціонує

сільська поселенська мережа, тривають процеси локалізації населення навколо високопродуктивних господарств, змінюється функціональність сільських поселень та поселенські настрої селян.

Причинно-наслідковий зв'язок між зрушеннями у продуктивності сільської економіки та обумовленою ними трансформацією сільського розселення простежується у довгостроковому корегуальному впливові, відчутному зі значним часовим лагом й мало помітним у короткий період. Суть впливу полягає у переході сільського розселення у якісно новий стан та форму функціонування, що супроводжується відмиранням застарілих елементів системи. Механізм взаємозумовленості та взаєморозвитку сільського розселення та продуктивності місцевої економіки простежується у таких основних закономірностях як системність розвитку, взаємоадаптивність, збалансованість, субсидіарність, поширення державного та місцевого впливу.

Нарощування економічних ресурсів на основі зростання продуктивного потенціалу як запоруки самовідтворення сільських поселень і збереження їх людського капіталу потребує запровадження багатофункціонального підходу до розвитку села та реалізації орієнтованої на розвиток місцевої економіки адміністративної реформи. Усе це має стимулювати розвиток переробної промисловості АПК, виробничої та комерційної інфраструктури, будівництва, виробництва енергії, сільського туризму, народних промислів, екологічного та органічного виробництва. Актуальним видається створення умов для залучення в організований агроринок ОСГ та дрібних фермерських господарств шляхом їхнього добровільного об'єднання у більш продуктивні форми господарювання, а також стимулювання ініціативності сільських громад, у т. ч. шляхом надання фінансової, організаційної, технологічної, консультаційної підтримки при започаткуванні та веденні власного бізнесу.

Перспективні дослідження у цьому напрямі мають бути пов'язані з обґрунтуванням стратегічних напрямів нарощування фінансово-економічного і виробничого потенціалу села та його людського капіталу як запоруки самовідтворення сільського населення і поселень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доценко А.І. Адміністративно-територіальний устрій і розселення в Україні / А.І. Доценко ; НАН України, Рада по вивченню продукт. сил України. – К. : РВПС України НАН України, 2003. – 76 с.
2. Заяць Т.А. Державні пріоритети розвитку сільського розселення України / Т.А. Заяць, Г.О. Краєвська // Економіка та держава. – 2015. – № 10. – С. 15–17.
3. Заяць Т.А. Сільські поселення України: потенціал продуктивності // Розвиток економіки України під впливом економічних, соціальних, технологічних та екологічних трендів : [монографія] / [Т.А. Заяць, О.І. Дяконенко, Т.Г. Кравцова, В.С. Заяць] / за ред. М. С. Пашкевич, Ж. К. Нестеренко; М-во освіти і науки України, Запор. нац. техн. ун-т, Нац. гірн. ун-т. – Дніпропетровськ : Видання Національного державного університету, 2015. – С. 221–229.
4. Краєвська Г. Зайнятість в сільських поселеннях України: проблеми та напрями їх вирішення / Г. Краєвська // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 3 (25). – С. 209–219. – doi: 10.15407/dse2015.03.015
5. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : колект. моногр. / [Лібанова Е.М. та ін. ; за ред. Е.М. Лібанової] ; Нац. акад. наук України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. – К., 2012. – 319 с.
6. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села : монографія / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. В.М. Птухи НАН України, Фонд народонаселення ООН, Державний комітет статистики України, Український центр соціальних реформ ; відп. ред. Е. М. Лібанова [та ін.]. – К., 2007. – 468 с.

7. Рогожин Г.М. Сельское расселение Украинской ССР: состояние и пути совершенствования / Г.Н. Рогожин. – К. : УкрНИИИТИ, 1973. – 71 с.
8. Рогожин О.Г. Соціально-економічний механізм формування медико-демографічної ситуації в селах України / О.Г. Рогожин; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. В.М. Птухи НАН України, Інститут проблем національної безпеки РНБО України. – К., 2009. – 200 с.
9. Рогожин О.Г. Економічні механізми міграцій та природного відтворення населення: концепція демоекономічної ніші / О.Г. Рогожин // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1. – С. 61–70. – doi: 10.15407/dse2009.01.061
10. Лора Э., Пахес К. Лицом к лицу с проблемами производительности. – 2011, март, С. 16–19. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fandd/2011/03/pdf/lora.pdf>.
11. Agricultural total factor productivity growth indices for individual countries, 1961–2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ers.usda.gov/dataproducts/international-agricultural-productivity.aspx#>. U8425ON_vbg.
12. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України : стат. зб. / [відп. за вип. О.О. Кармазіна] ; Державна служба статистики України. – К., 2014. – 187 с.
13. Вклад сельскохозяйственного роста в сокращение масштабов нищеты, голода и недоедания // Положение дел в связи с отсутствием продовольственной безопасности в мире. 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/docrep/017/i3027r/i3027r03.pdf>.
14. Головки Л.В., Жаховська В.Л., Цісецький О.Є. Проблеми розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів / Л.В. Головки, В.Л. Жаховська, О.Є. Цісецький // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України – Тернопіль : Видавничо-поліграф. центр ТНЕУ «Економічна думка», 2014. – С. 16–24.
15. У Польщу нахлинули інвестори після децентралізації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://decentralization.gov.ua/reform/item/id/118>.
16. Cromartie, J., Reichert, C. and Arthun, R. Factors Affecting Former Residents' Returning to Rural Communities // Economic Research Report. – United States Department of Agriculture. – № 185. – May 2015. – 30 с.
17. Tom H., Kusmin L, Marré A., Parker T. Rural Employment Trends in Recession and Recovery // Economic Research Report / United States Department of Agriculture. – № 172. – August 2014. – 32 с.

REFERENCES

1. Dotsenko, A.I. (2003). *Administratyvno-terytorial'nyj ustrij i rozselennia v Ukraini [Administrative division and resettlement in Ukraine]*. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Zajats, T.A. & Kraiev's'ka, H.O. (2014). Derzhavni prioriteti rozvytku sil's'koho rozselennia Ukrainy [Government development priorities of rural settlement Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava – Economics and the State*, 10, 15-17 [in Ukrainian].
3. Zajats, T.A., Diakonenko, O.I., Kravtsova, T.H. & Zajats, V.S. (2015). Rural settlements of Ukraine: potential output. *The development of the Ukrainian economy under the influence of economic, social, technological and environmental trends*. M.S. Pashkevych, Zh.K. Nesterenko (Ed.); M-vo osvity i nauky Ukrainy, Zapor. nats. tekhn. un-t; Nats. hirn. un-t. Dnipropetrovs'k: NHU.
4. Kraiev's'ka, H. (2015). Zajniatist' v sil's'kykh poseleenniakh Ukrainy: problemy ta napriamy ikh vyrishennia [Employment in rural settlements of Ukraine: problems and ways of their solution]. *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy*, 3(25), 209-219. doi: 10.15407/dse2015.03.015 [in Ukrainian].
5. Libanova, E. (Ed.). (2012). *Liuds'kyj rozvytok v Ukraini: sotsial'ni ta demohrafichni chynnyky modernizatsii natsional'noi ekonomiky [Human development in Ukraine: social and demographic factors modernization of the national economy]*. Kyiv: In-t demohrafiї ta sots. doslidzh. im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
6. Libanova, E. (Ed.). (2007). *Naselennja Ukraїni. Social'no-demohrafichni problemi ukraїns'kogo sela [The population of Ukraine. Socio-demographic problems of the Ukrainian village: monograph]*. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

7. Rohozhyn, G.N. (1973). *Sel'skoe rasselenye Ukraynskoj SSR: sostoianye y puty sovershenstvovaniya* [Rural resettlement of the Ukrainian SSR: state and ways to improve]. Kyiv: UkrNYYNTY [in Ukrainian].
8. Rohozhyn, O.G. (2009). *Sotsial'no-ekonomichnyj mekhanizm formuvannia medyko-demohrafichnoi sytuatsii v selakh Ukrainy* [Socio-economic mechanism of formation of medical-demographic situation in the villages of Ukraine]. Kyiv: Instytut demohrafii ta sotsial'nykh doslidzhen' NAN Ukrainy; Instytut problem natsional'noi bezpeky RNBO Ukrainy [in Ukrainian].
9. Rohozhyn, O.G. (2009). Ekonomichni mekhanizmy mihratsij ta pryrodnoho vidtvorennia naseleння: kontsepsiia demoekonomichnoi nishi [The Economic Mechanisms of the Population Migrations and Human Reproduction: the Demo-Economic Niche Concept]. *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy*, 1, 61-70. doi: 10.15407/dse2009.01.061 [in Ukrainian].
10. Lora, E. & Pahes, K. (2011). Lytsom k lytsu s problemamy proyzvodytel'nosti [Face to face with performance issues]. *imf.org*. Retrieved from <https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fandd/20-11/03/pdf/lora.pdf> [in Russian].
11. Agricultural total factor productivity growth indices for individual countries, 1961-2011. *ers.usda.gov*. Retrieved from http://www.ers.usda.gov/dataproducts/international-agricultural-productivity.aspx#U8425ON_vbg [in English].
12. *Sotsial'no-ekonomichne stanovyshche sil's'kykh naselennykh punktiv Ukrainy* [Socio-economic situation of rural areas Ukraine]. (2014). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kiev. [in Ukrainian].
13. The contribution of agricultural growth to reduce poverty, hunger and malnutrition. (2012). The State of Food Insecurity in the world. *vvv.fao.org* Retrieved from <http://vvv.fao.org/dotsrep/017/i3027r/i3027r03.pdf> [in Russian].
14. Holovko, L. V., Zhakhov's'ka, V. L. & Tsisets'kyj, O.Ye. (2014). Problemy rozvytku sotsial'noi infrastruktury sil's'kykh naselennykh punktiv [Problems of development of social infrastructure of rural areas]. *Rehional'ni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy – Regional aspects of development of the productive forces of Ukraine*, 19, 16-24 [in Ukrainian].
15. U Pol'schu nakhlynuly investory pislia detsentralizatsii [In Poland after investors flooded decentralization]. *detsentralization.gov.ua*. Retrieved from <http://detsentralization.gov.ua/reform/item/id/118> [in Ukrainian].
16. Cromartie, J., Reichert, C. & Arthun, R. (2015). *Factors Affecting Former Residents' Returning to Rural Communities*. Economic Research Report, 185, 30 [in English].
17. Tom, H., Kusmin, L., Marré, A. & Parker, T. (2014). *Rural Employment Trends in Retession and Retsovery*. Etsonomits Research Report, 172, 32 [in English].

Стаття надійшла до редакції журналу 01.04.2016.